

Însemnări de pe cartea veche românească din colecția Muzeului Județean Gorj

Gabriela Neta Popescu

Alexandru Piru afirmă că și în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, literatura religioasă cunoaște, în rândul intelectualității de la sate (dascăli, preoți, stareți, țărani mai cu stare) o largă răspândire.

Însemnările identificate de noi pe aceste cărți sunt editate prin osârdia unor înalte fețe bisericești, dar sub dublă influență greco-slavă. „Influența greacă directă – menționează Al.Piru – se încrucișează în sec.al XVIII-lea cu influența bizantină exercitată prin intermediar slavon”.¹

Cărțile transliterate și descrise în studiul nostru dedicat cărții vechi românești² se numesc când Antologhion, când Ceaslov, când Evanghelie, când Octoih, Molitvenic sau Penticostar, când, în fine, Psaltire.

Mare parte sunt tipărite sub egida vreunui episcop, mitropolit, ori chiar „neguțătoriu din Brașov”. Cu bucurie și emoție neascunsă ne-a fost dat să citim și un manuscris „Mântuirea păcătoșilor” de la 1824 (ce se chiamă grecește Anastalon soteriean) și s-au scris de către „mult păcătosul Lațco dascălul ot satul Pocruia” cu a sa osteneală și cu a sfântului părinte, popa Dinului ot Padeș, cheltuială.

Însemnările de care ne ocupăm în lucrarea de față au, evident, valoare istorică, socială, politică, culturală și ideologică. Dar ne-am rezervat drept cale de abordare a lor, dintr-o cu totul altă perspectivă și de pe o cu totul altă poziție, ipoteza că respectivele rânduri așternute în ceasuri de sacră zăbavă și proiecție în eternitate au și caracter literar. Vorbim de o literatură spontană, autorii textelor, necrezându-se scriitori, nici măcar conjunctural, au o expresivitate cu totul și cu totul involuntară. Am putea, și noi, afirma, că ”însemnările” unor: Dionisie Pârnu Fometescu, fecior de popă, Constandin Popescu, preot, popa Niță Runcanu, Barbu Căp(itan) din Copăceni, Ștefan Bobancu, Nicolae Cruceru, Popa Ilinca, preot Dimitrie Tereupan, Lațco dascălul din Pocruia-Gorj, familia Nicolescu din Runcu, Teodor Ciocârlan, dascăl, Matei I.Pavel din Tismana Gorj, pe vremea regelui Ferdinand I al României, Iane, logofăt la episcopie și alții ca ei sunt o scriitură care așteaptă o activitate constructivă din partea interpretului abilitat.

Ignorând intențiile celor care le-au produs, vom avea în vedere structura și varietatea lor individuală, care face ca „lectura să fie complementară creației”, să

„invențe” ea efecte estetice, fie și pe fond etic. E mai interesant pentru noi un text care devine literatură și mai impresionantă în lupta ei cu inerția ne semnificativului, interpretarea însăși ca „imaginație semantică în act, încorporându-și cu fiecare experiență, o valoare morală inalienabilă”³. Cum altfel putem socoti gestul vizionar al cărui dar constând într-o psaltire utilizată ca manual de învățatură trebuie prețuit cum se cuvine de către rudele donatorului și de către credincioși, care au datoria să nu o lase să se prăpădească?

Credem că punând accent pe mesaj, pe discurs, putem detecta și acea organizare a acestora ca abatere de la sistemul de așteptări, având ca rezultat concret o stilistică uneori eclatantă dar cu atât mai convingătoare în dublul ei plan: inteligibil și sensibil. Recitind aceste vechi texte datate cu precizie istorică (1876, 1737, 1865, 1849, 1888, 1841, 1779, 1836, 1824, 1815, 1747) admise cu greu în marginea literaturii, ne-am străduit a le readuce pe teritoriul comunicării directe neîntrerupte cu literatura și al proiectării asupra obiectului nonartistic a unui demers prin care spiritul și omul – după cum afirma și Merleau-Ponty⁴ – transpar în mișcare prin care trupul se face gest, limbajul operă (în cazul „însemnărilor” decupate de noi, liberă de orice program estetic, de orice voință auctorială), coexistând dorința de a opune timpului cuvântul – uluitor proces de semnificare. Așa că pentru noi, această lume a cărților vechi, prevăzute miraculos cu extensii autobiografice și nu numai, consemnate cu evlavie creștină, cu pietate și demnitate cumva sacrificială, în momente de calmă reculegere, e o lume de minuni adormite și ca nivel al expresivității, avem toate motivele să le acordăm o atenție specială, fiindcă vechile epoci mișcătoare ascund tulburătoare peisaje de început de lume. Nu avem dreptul să întoarcem spatele acestei perioade extraordinare ca substanță stilistică, chiar dacă însumează texte, în număr copleșitor, nebeletristice. Teoretic, marea dificultate derivă de la faptul că, adesea, ne vom găsi în fața unui discurs „pragmatic” căruia i s-a destinat o funcție utilitară neliterară și că, prin urmare, va trebui să evităm, în lectură, reacția pragmatică și să convertim discursul de zi cu zi într-unul narativ și într-o funcție expresivă. Științific vorbind, am supus fiecare text, salvat dintr-un nemeritat anonim, unei receptări orientate preponderent istoric.

Ca atare, reîntorși în tematica propriu-zisă, vom spune totuși că studiul nostru este și unul de istorie, pentru că istorie există în aceste „însemnări” firește, aproape la fiecare rând, pe fiecare pagină, dar este o istorie asimilată individual, născută pe de o parte în succesiunea unui joc al fiecărui „autor” cu trecutul și deopotrivă cu viitorul și pe de alta în întrețeserea respectivelor frânturi de imagini într-un corpus de legende, de factură soteriologică, întrucât fiecare protagonist al lor tratează despre mântuirea prin jertfe benevole (vezi manuscrisul „Mântuirea păcătoșilor” din 1824 al „mult păcătosului Lațco dascăl ot satul Pocruia” sau „Molitvenicul” bucureștean, din 1850, cumpărat de robul lui Dumnezeu Theodor Ciocârlan, dascăl din leat 1815 martie 1, în zilele prealuminatului domn Scarlat

Alicsandru Voevod și „afirosit bisericii Sf.Niculai” însă – ține să precizeze scriitorul de ocazie, dascălul Theodor Ciocârlan, „din neamurile și frații mei și nepoții mei vor avea stăpânire mai întâi asupra acestei cărți, iar alții strini să nu-l stăpâniți (obiectul ca atare – n.n.G.P.). Se pare acest Theodor Ciocârlan are probleme cu descoperirea alterității, nu însă și cu o anumită atmosferă de construcție istorică și narativă de natură populară, adică de tipul de examinare și de evaluare a străinilor practicat de reprezentanții culturii orale și de aceea, numite „tradiționale”. Un fel de cronicari pe cont propriu, acești „scriitori de duminică” filtrează întâmplările epocii și – dacă e să recurgem la o constatare a lui Dan Horia Mazilu⁵ – pun la temelia judecăților lor un tip de subiectivitate națională, născută predominant din câteva soiuri de „patriotism”, care, într-o ordine cronologică (amendabilă desigur) ar începe cu cel „creștin” (ortodox), pentru a se încheia cu cel „politic” și „etnic”. Discret, dar vizibil, personajele unor „narațiuni”, precum cele produse de B.T.Corlan, la 12 martie 1865, ori popa Niță Runcanu, în ianuarie 1849, devin autentice figuri ale unor „romane” miniaturale, căci secvențele dobândesc o fascinantă putere de evocare, o dinamică a definirii veacului și a autodefinitiei, rămânând ca prețioase surse pentru orice prozator care se respectă, căci evenimentele consemnate alunecă aproape insesizabil, spre povestire, spre descrierea spațiului, spre fixarea timpurilor, spre delimitarea lor ca „naratori de ocazie”, de orice fabulație gratuită, nemotivată ontologic și istoric. Iată, ca argument o însemnare de prin 1894: „La 1894 august, 19, 18,17, tote 3 zile au fost sorele totă zioa roșiu și nu știe nimeni ce însemnează acelu semnu (s.n., G.P.) și la vreo 4 zile în urmă s-au auzitu (deci suntem acum în cea mai transparentă ficționalitate și imaginaritate) că la 19 augustu s-au cutremuratu pământul la Galațiu, Brăila, în orașu s-au surpatu ziduri, case”. Subliniem că marca tipologică, de recunoaștere, a ieșirii din istorie și a saltului în literatură este acest verb de savoare populară „s-au auzitu” prilej pentru „autor” (anonim în cazul de față) de a suplini cu propriul său imaginar partea ce lipsește din informație, rămânând evident pe același foarte sigur teren al veridicității/verosimilității/istoricității celor mai fidele întâmplărilor „însemnate” cu o rigoare întotdeauna demnă de un destin superior.

În acest sens, se poate extrage concluzia că textele manuscrise vechi românești posedau și posedă un bine determinat cod al lecturii, determinat la noi, românii, de cea dintâi literatură de ficțiune (aceea a cărților populare), „Căci nu putem să nu observăm că specificitatea unei asemenea literaturi dată fiind intensă circulație a manuscriselor și mulțimea însemnărilor efectuate nu are de ce să fie căutată în forma ori în calitatea lingvistică a textelor pe care cititorul, de epocă, atmosferă, evenimentialitate – de istorie contemporană lui într-un cuvânt, le refăcea mereu, conform propriei sale rostiri”⁶. Ea apare, dimpotrivă, din felul oral în care litera moartă era și este reînviată, pentru cei ce voiau a o asculta/ a o lectura și a se minuna de înțelesul grozav, înspăimântător, cumplit,

apocaliptic deseori (a se vedea episoadele cu invazia de lăcuste de la leatul 1848, „la zioa dintâi a lui Iulie „, ori cu venirea omizilor, de „au mâncat frunza de pomi și de goruni și de prin pădure prea alocurea”, „la leat 1843”) pe care cuvântul vorbit și scris îl cuprinde, ori, în aceeași ordine de idei, de a demonstra că, de pildă, „triumviratul” auctorial Niță Nicolescu Perianu, popa Grigorie și popa Niță Runcanu (pe firul unei continuități tipic cronicărești) este profund ancorat în realitatea politicianistă internă și chiar externă a vremii sale, dar veți vedea imediat se comportă ca un remarcabil povestitor și poet: „Eu popa Grigorie am însemnat la aceasta cum mai înainte arăt + aicea arăt 1848 că la anu 1848 la iunie 11 au venit vestea că boierii s-au certat cu guvernul în București când s-au ivit Constituția și noi rumânii am gândit că vin turcii și am fugit să ne dăm peste cap pentru că era frică de turci oamenii. Ci n-au fost turci ci boieri cu guvernul se certa pentru că guvernul zicea că va slobozi moșiile și țigani boierești, iar nu s-au putut , n-au vrut împărații, iar la iulie, la iulie, au venit lăcustele atâtea de multe câtă era ca nouă când se pune drept în soare. Nu se vedea soarele, umbla ca nouă și ca burană să vedea venind cale de două ceasuri și era cu mușchi ca paserile și penele verzi mari ca pitulicea, doar chipul tot ca lăcustele umbla ca stupu când roește încoace și încolo unde se așeza se făcea grămadă de pământ și mânca toată iarba, porumbu, grâu,secară, iarba cât lasă numai pământul. Aicea la Runc odată au venit nouă de lăcuste pe la gustare după amiază și într-un ceas n-au rămas nimic decât numai pământul. Dar viile nu le-au stricat și pruni, fâsui, varză n-au mâncat...”

Note:

1. Al.Piru, *Istoria Literaturii române de la origini până și 1830*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p.213 și următoarele
2. Vezi lucrarea noastră „Carte veche românească din depozitul Muzeului județean Gorj” în „Litua. Studii și cercetări XI”, 3006, p.p.153-195
- 3.Eugen Negrici, *Expresivitatea involuntară*, Cartea Românească, 1977, p.15.
4. Merleau-Ponty, *Synges*, Gallimard, 1960.
- 5.Dan Horia Mazilu, *Noi despre ceilalți, Fals tratat de imagologie*, Editura Polirom, 1999, p.p.5-11.
6. Ion Istrate. *Structuri și forme literare*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p.21